

Σοσιαλισμός στην Τσεχοσλοβακία: Τι πήγε στραβά;

Η τσεχοσλοβακική εμπειρία [από το σοσιαλισμό] περιλαμβάνει εκτελέσεις, για λόγους που κανείς, στην πραγματικότητα, δεν μπορεί να εξηγήσει.

Αρθουρ Μίλερ, 1988

Στα τριάντα χρόνια που έζησα [στην Τσεχοσλοβακία] κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής κυριαρχίας, δεν γνώρισα ούτε έναν κομμουνιστή!

Τζιν Ντάιτς, 1998

Στο ειδικό τεύχος, με θέμα «Σοσιαλισμός: εναλλακτικά οράματα και μοντέλα» (1992), μια ομάδα συντακτών του *S&S* έγραψε πως «η αναβίωση του σοσιαλισμού [...] θα πρέπει να αντιμετωπίσει με ευθύτητα την τεράστια [...] ήττα που υπέστησαν όλοι οι σοσιαλιστές στην περίοδο μετά το 1989», και κατέληγε στο συμπέρασμα πως «η κύρια ευθύνη για την κατάρρευση και την ήττα του σοσιαλισμού θα πρέπει να βαρύνει στους ίδιους τους σοσιαλιστές». Προτείνω να εστιάσουμε στη φύση αυτής της ευθύνης των «ιδίων των σοσιαλιστών» για την κατάρρευση του σοσιαλισμού, στο έθνος που αναμφισβήτητα προσέφερε ιστορικά την ευνοϊκότερη υλική, πολιτιστική και πολιτική βάση για το σοσιαλισμό, στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας (ΣΔΤ).

Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τσεχοσλοβακίας (ΚΚΤ) αναδείχθηκε ως το δημοφιλέστερο πολιτικό κίνημα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σε ένα έθνος που διέφυγε τη σοβαρή καταστροφή της σχετικά προηγμένης, προπολεμικά, βιομηχανικής του βάσης. Η μαχητική του στάση ενάντια στη συνθηκολόγηση του προέδρου Edward Benes και τη φυγή του μετά τα γεγονότα του Μονάχου και η αντίσταση στην κατοχή των ναζί εξύψωσαν το γόητρό του πολύ πιο ψηλά από εκείνα των αναξιόπιστων δεξιών και μεσοαστικών κομμάτων. Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη, οι περισσότεροι τσέχοι και αρκετοί σλοβάκοι έβλεπαν τη Σοβιετική Ένωση ως τον ηρωικό απελευθερωτή των φίλων σλάβων – για τον πρόσθετο λόγο ότι οι απελευθερωτές τους επέστρεψαν αμέσως στη χώρα τους. Και, παρά το πολιτικό πλεονέκτημα που παρείχαν οι δεσμοί του με τους σοβιετικούς, το 8ο Συνέδριο του τσεχοσλοβακικού κόμματος αποφάσισε το 1946 να αφοσιωθεί με ενθουσιασμό σε έναν ανεξάρτητο «τσεχοσλοβακικό δρόμο προς το σοσιαλισμό».

Ο δρόμος αυτός, για μια ακόμη φορά μοναδικός στη Δυτική Ευρώπη, έλαβε την υποστήριξη της πλειοψηφίας των εκλογέων στις «δημοκρατικές» εκλογές του 1946. Το ΚΚΤ κέρδισε ποσοστό 38% της λαϊκής ψήφου που, σε συνδυασμό με τη συμμαχία του με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (14%), τους παραχώρησε 15 από τις 25 θέσεις του υπουργικού συμβουλίου. Ο ηγέτης του προπολεμικά, Klement Gottwald, μέλος του κόμματος από το 1921, που κατέφυγε στη Σοβιετική Ένωση στη διάρκεια του πολέμου, διορίστηκε πρωθυπουργός από τον πρόεδρο, πριν τον πόλεμο, Benes (πρόσφυγας, ο ίδιος, στη Μ. Βρετανία). Αφού ηγήθηκε της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης μιας μικτής οικονομίας, μέσω μιας συμβατικής, κοινοβουλευτικής πολιτικής, το ΚΚΤ απέκτησε αδιαμφισβήτητη δύναμη στη διάρκεια αυτού που περιήφανα αποκάλεσε «Ηρωικός Φεβρουάριος» του 1948.

Αν και η Δύση δεν είχε την ίδια άποψη, ο «Φεβρουάριος» ήταν στην πραγματικότητα μια συνταγματικά νόμιμη «βελούδινη επανάσταση». Εν μέσω της δομικής αντίθεσης των τσεχοσλοβάκων καπιταλιστών και πολλών μεσοαστών επαγγελματιών, το ΚΚΤ και οι σύμμαχοί του ανέλαβαν τα υπουργικά χαρτοφυλάκια των παραιτηθέντων αντιπάλων τους από τον ίδιο τον Benes, σύμφωνα με το αστικό Σύνταγμα, χωρίς αιματοχυσίες και με την υποστήριξη της πλειοψηφίας της εργατικής τάξης. Έτσι, ο «Φεβρουάριος» παρουσίασε μια άνευ προηγουμένου ευκαιρία για το ΚΚΤ, να οικοδομήσει το σοσιαλισμό πάνω σε μια σχετικά προηγμένη κοινωνικοοικονομική βάση, με τη σθεναρή υποστήριξη των μορφωμένων βιομηχανικών εργατών, που είχαν συνείδηση της ταξικής τους θέσης. Αν «ο σοσιαλισμός σε μια χώρα» είχε ποτέ την ευκαιρία να επιτύχει, τότε αυτή ήταν η περίπτωση.

Γιατί, λοιπόν, οι τσεχοσλοβάκοι, οι οποίοι υποδέχθηκαν θερμά το σοσιαλισμό το 1948, απογοητεύθηκαν το 1968 και γιατί, 20 χρόνια μετά, κανείς τους δεν εναντιώθηκε στην επανεγκαθίδρυση του καπιταλισμού; Ειδικότερα, πώς οι ταγμένοι κομμουνιστές, που πανηγύρισαν την είδηση της έγκρισης του «Τσεχικού Δρόμου» από τον ίδιο τον Στάλιν, μετατράπηκαν σε παθητικούς, κυνικούς και απογοητευμένους καιροσκόπους, αν όχι «κρυπτοκαπιταλιστές», ανίκανους να αντισταθούν στη σαγήνη του καπιταλισμού; Υπάρχουν πολλές ερμηνείες που θα μπορούσαν να εξεταστούν. Τόσες πολλές, είναι αλήθεια, που ορισμένοι σήκωσαν τα χέρια ψηλά, απαντώντας στην ερώτηση «τι πήγε στραβά;» με τη φράση «τα πάντα». Αλλά οι πιο σοβαρές απαντήσεις μπορούν να ενταχθούν σε ορισμένες κατηγορίες. Το «τεχνητό» περιβάλλον του ψυχρού πολέμου έχει κατηγορηθεί τόσο από εκείνους που πανηγύρισαν την κατάρρευση του σοσιαλισμού όσο και από αυτούς που θρήνησαν γι' αυτή. Ο πρώην υπουργός Προπαγάνδας, Πολιτισμού, Επιστήμης και Τύπου του ΚΚΤ, Jan Fojtik, έγραψε το 1998 πως «η κήρυξη του ψυχρού πολέμου από τον Χάρι Τρούμαν στις 12 Μαρτίου του 1947» δεν άφηνε στο κόμμα του «άλλη επιλογή» παρά να υποταχθεί στη σοβιετική «ηγεμονία». Έτσι, πιθανόν, το ΚΚΤ απέτυχε, γιατί, αποφασίζοντας να εγκαταλείψει τον ανεξάρτητο δρόμο του, με αντάλλαγμα την προστασία από ένα «αντίβαρο στις ΗΠΑ», δεν μπόρεσε να προβλέψει πως τα συμφέροντα της ΕΣΣΔ δεν ήταν κατ' ανάγκη ταυτόσημα (ούτε καν παρόμοια) με εκείνα του τσεχοσλοβακικού σοσιαλισμού. Ο ίδιος ο Fojtik, μιλώντας για λογαριασμό των αμετανόητων τσέχων και σλοβάκων κομμουνιστών, κατηγορεί, παραδόξως, τη σοβιετική ηγεμονία, αλλά μόνο στη μορφή που πήρε υπό την ηγεσία του Γκορμπατσόφ. Χωρίς ίχνος αστεϊσμού, συμπεριλαμβάνει, επίσης, στη λίστα του το «ρεβιζιονισμό», «την αποτυχία ελέγχου» του καταστροφικού αντίκτυπου που είχε το αντι-στα-

λινικό 20ό Συνέδριο του κόμματος και τη σοβιετική συμφωνία για προστασία των διαφωνούντων στο Ελσίνκι!

Από μια άλλη σκοπιά, ηθικολόγοι ριζοσπάστες, που αμφισβητούν την ταύτιση της ΕΣΣΔ και των ανατολικών ευρωπαϊκών κρατών με το «σοσιαλισμό», υποστήριξαν πως η εσωκομματική συζήτηση και ο «δημοκρατικός» έλεγχος στον οικονομικό σχεδιασμό και στη λήψη αποφάσεων στον εργασιακό χώρο ήταν τα ανύπαρκτα αλλά απαραίτητα στοιχεία του «γνήσιου» σοσιαλισμού. Έτσι δεν πολυστενοχωρήθηκαν για την κατάρρευση αυτού που δεν ήταν σοσιαλισμός.

Η Τσεχοσλοβακία δεν αποτελεί την πιο αντιπροσωπευτική περίπτωση εξέτασης στη διατριβή του Andre Gunder Frank (1998), σύμφωνα με την οποία ο σοσιαλισμός κατέρρευσε επειδή οι δύσκαμπτες οικονομίες του δεν μπορούσαν να είναι ανταγωνιστικές στο πλαίσιο της νέας «παγκόσμιας οικονομίας»¹. Επειδή η ΣΔΤ, και πάλι εξαίρεση στην Ανατολική Ευρώπη, δεν είχε προβεί σε υψηλούς δανεισμούς από τη Δύση για να υποστηρίξει τις βιομηχανίες εξαγωγών στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, δεν χρειάστηκε να θυσιάσει το βιοτικό επίπεδο για να αντεπεξέλθει σε υπέρογκα χρέη σε ξένους ή στο ΑΝΤ.

Χωρίς να θέλω να αντιδικήσω σχετικά με το αν αυτές ή άλλες εξηγήσεις είναι είτε αναγκαίες ή επαρκείς, θα εξέταζα πιο προσεκτικά τη χαλάρωση της ιδεολογικής δέσμευσης του ΚΚΤ στο σοσιαλισμό, για να εντοπίσω τον κρίσιμη σημασίας πολιτικό παράγοντα για την ήττα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στο πιο γόνιμό του έδαφος. Οι πολιτικοί παράγοντες δεν αποτελούν ανεξάρτητη δύναμη στην ιστορία. Μπορούν, ωστόσο, να μας βοηθήσουν να συλλάβουμε την απίστευτη σοσιαλιστική κατάρρευση στην πλήρη της διάσταση. Επομένως, η κύρια ευθύνη θα πρέπει να αποδοθεί στις πολιτικές αποφάσεις των «ιδίων των σοσιαλιστών», που άφησαν ανεκμετάλλευτη τη χρυσή ευκαιρία να οικοδομήσουν ένα γνήσια λαϊκό σοσιαλισμό, αφού υπονόμισαν τη δέσμευση των μελών τους και απώλεσαν την αρχική λαϊκή υποστήριξη. Η τσεχοσλοβακική περίπτωση, τουλάχιστον, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε την απώλεια της ιδεολογικής δέσμευσης σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός και έτσι να εντοπίσουμε την ευθύνη γι' αυτό.

Ορισμένοι σοσιαλιστές αναλυτές είχαν, πολύ καιρό πριν, παρατηρήσει την έλλειψη γνήσιας πίστης στο σοσιαλισμό στους κόλπους της πολιτικής, επαγγελματικής και πολιτιστικής ηγεσίας της ίδιας της ΕΣΣΔ. Οι συντάκτες του S&S που αναφέρονται παραπάνω, τόνισαν πως οι «διανοούμενοι στις κοινωνίες του υπαρκτού σοσιαλισμού επέτρεψαν τον εκφυλισμό των βασικών αρχών του μαρξισμού σε τυπικές φόρμες, που χρησιμοποιήθηκαν για την απόκτηση και τη διατήρηση προνομίων». Ο Bilenkin (1995: 25) υποστηρίζει πως για πολλούς σοβιετικούς διανοούμενους, διευθυντικά στελέχη και τεχνοκράτες, «η μαρξιστική σκέψη είχε γίνει “ξεπερασμένη” πολύ πριν ανακηρυχθεί επισήμως “νεκρή”». Ακόμη και πριν από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ο Parenti (1990: 22) ανέφερε πως «πολλοί υψηλά ιστάμενοι διανοούμενοι και άνθρωποι του κόμματος [...] δεν είναι ρεβιζιονιστές, είναι κανονικοί υπέρμαχοι της καπιταλιστικής επανεγκαθίδρυσης, οι οποίοι αντανάκλουν μια πολύ μεγαλύτερη ιδεολογική μεταστροφή που βρίσκεται σε εξέλιξη στην ΕΣΣΔ». Μετά την πτώση, ο Singer (1996) θρηνολόγησε για το «πόσο λίγο εκείνοι που κήρυτταν το “μαρξισμό-λενινισμό” στους επιγόνους τους είχαν κατανοήσει τον Μαρξ». Η οικονομική ανάλυση του Frank, από την άλλη πλευρά, απορρίπτει ρητά το επιχείρημα του Fred

Halliday (και το δικό μου), ότι η πτώση του σοσιαλισμού ήταν αποτέλεσμα «της κατάρρευσης της βαθύτερης αυτοπεποίθησης», που ξεκίνησε από τους κόλπους της ηγεσίας και γρήγορα επεκτάθηκε στο λαό.

Μεταξύ των αντι-σοσιαλιστών, ο Pryce-Jones (1995) διαπίστωσε πως μια τέτοια ιδεολογική έκπτωση έκανε την κατάρρευση του σοσιαλισμού εύκολα εξηγήσιμη. «Οι περισσότεροι οξυδερκείς [sic] ηγέτες του κόμματος είχαν από καιρό πάψει να πιστεύουν στο κομμουνιστικό σύστημα», υποστήριξε, γεγονός που «μετέτρεψε το κόμμα σε ένα κούφιο κέλυφος σάπιου κυνισμού (ή ακόμα και κρυφής διαφωνίας), που αναπόφευκτα θα διαλυόταν μπροστά στην αντίσταση από μια δημοκρατική [sic] δύναμη». Μια πρόσφατη άποψη για την ηγεσία των κινέζων κομμουνιστών επιβεβαιώνει πως και αυτοί δεν πιστεύουν πλέον στο σοσιαλισμό, αλλά πρέπει να «υποκρίνονται» πως πιστεύουν. Την καλύτερη μαρτυρία για την απουσία γνήσιας πολιτικής δέσμευσης στο «κεφάλι του ψαριού» αποτελούν, ωστόσο, οι διακηρύξεις πρώην κομμουνιστών, που μετατράπηκαν σε πολιτικούς ηγέτες της καπιταλιστικής επανεγκαθίδρυσης. Ο πρόεδρος της Πολωνίας, Aleksander Kwasniewski (1995) εμφανίστηκε «ενοχλημένος» από περιγραφές των μέσων ενημέρωσης που τον χαρακτήριζαν «πρώην κομμουνιστή». «Όχι πως δεν ήμουν μέλος του κόμματος. Φυσικά, ήμουν», είπε. «Αλλά [...] από μια ιδεολογική άποψη ποτέ δεν υπήρξα κομμουνιστής».

Παρόλο που οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν συνοδεύονται από δομικές ερμηνείες για την απώλεια (ή την έλλειψη) δέσμευσης στο σοσιαλισμό, σαφώς υποδεικνύουν ένα λόγο για τον οποίο το ΚΚΤ απέτυχε τόσο θεαματικά να επιτύχει το σημαντικότερο στόχο του – τη διατήρηση και την ενίσχυση της αρχικής, ευρείας λαϊκής υποστήριξης στο σοσιαλισμό. Όπως αναγνωρίζει το ανακοινωθέν του σημερινού «Κομμουνιστικού Κόμματος της Βοημίας και της Μοραβίας» (1999), «το κλειδί για τη νίκη ενάντια στην αντεπανάσταση [στη δεκαετία του 1950 ήταν] η διατήρηση και η συντήρηση της μαζικής υποστήριξης στην επανάσταση». Γιατί, αν αυτές οι σοσιαλιστικές μάζες γνώριζαν το μαρξισμό μόνο ως κατήχηση που διακηρύσσεται επ' ευκαιρία των δημόσιων λόγων των πολιτικών και κατέληξαν να θεωρούν τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» ως ένα κενό, γραφειοκρατικό σύνθημα, η μετατροπή τους σε καπιταλιστές επιχειρηματίες ή σε πειθήνιους εργαζομένους είναι αυταπόδεικτη.

Πριν τριάντα και πλέον χρόνια, κατά την πρώτη μου επίσκεψη στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Τσεχοσλοβακίας, δυσκολεύτηκα να διακρίνω τους μεταμφιεσμένους σε κομμουνιστές, «κρυπτοκαπιταλιστές». Αφού διέφυγα από την Πράγα ως πολύ νεαρός (αλλά συνειδητά αντι-ναζιστής) πρόσφυγας το 1939, συνέχισα να την επισκέπτομαι συχνά και για μεγάλα διαστήματα ως ενήλικας σοσιαλιστής μεταξύ του 1966 και του 1989, και τον Απρίλιο του 1999 πήρα μια πρώτη ιδέα για το αποτέλεσμα της δεκαετίας του «υπαρκτού καπιταλισμού» στις διαιρεμένες, πλέον, Δημοκρατίες της Τσεχίας και της Σλοβακίας. Ορισμένοι συγγενείς μου ήταν πιστοί κομμουνιστές πριν τον πόλεμο (ένας από αυτούς πολέμησε στην Ισπανία με την Τσεχοσλοβακική Ταξιαρχία Gottwald) και συμμετείχαν στην αντίσταση ενάντια στη ναζιστική κατοχή, στη Σλοβακική Εξέγερση και στην Απελευθέρωση της Πράγας το Μάιο του 1945. Προσπάθησα να αξιοποιήσω αυτές τις περιπτώσεις για να κατανοήσω πώς λειτούργησε ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» στην καθημερινότητα.

Γνώρισα αρκετούς διαφωνούντες διανοούμενους, συνεπείς στις αρχές τους (σοσιαλιστές και αντι-σοσιαλιστές), οι οποίοι υφίσταντο μια σχετικά ελαφριάς μορφής «πολιτική

επανεκπαίδευση», καθώς αναγκάστηκαν να γίνουν οδηγοί ταξί, θυρωροί σε πολυκατοικίες ή να καθαρίζουν γραφεία (νωρίτερα ορισμένοι χρειάστηκε να δουλέψουν σε επικίνδυνα ορυχεία). Για τους περισσότερους τσέχους, όμως, η ζωή δεν είχε καμιά σχέση με τις σκληρές, καταπιεστικές συνθήκες που αποδίδονταν στη ΣΔΤ από τα καπιταλιστικά μέσα ενημέρωσης. Στην πραγματικότητα, ο πιο ήπιος ρυθμός της σοσιαλιστικής κοινωνίας παρείχε, απ' ό,τι φαίνεται, μεγαλύτερη ασφάλεια και επέτρεπε πολύ μεγαλύτερη αφοσίωση σε «οικογενειακές αξίες» που προσβέονται από συντηρητικούς πολιτικούς, από ό,τι οι περισσότεροι αμερικανοί μπορούν να βιώσουν².

Όπως όλα δείχνουν, κανείς δεν εργαζόταν ιδιαίτερα σκληρά στις «επίσημες δουλειές», όταν το σύνθημα ήταν «να μην πολυκοπιάζεις για μια κρατική εργασία». Αντιθέτως, οι τσεχοσλόβακοι διατηρούσαν τις δυνάμεις τους για «άτυπες» εργασίες και για να επισκευάζουν τις εξοχικές τους κατοικίες. Μια κινέζα υπάλληλος γραφείου, χωρίς να προβληματίζεται ιδιαίτερα που καθυστέρησε δύο ώρες στη δουλειά της το 1997, συνόψισε με τον καλύτερο τρόπο και την τσεχική εργασιακή κουλτούρα εξηγώντας: «Δεν βγάζουμε πολλά χρήματα [...] αλλά δεν έχουμε άγχος, γιατί δεν δουλεύουμε πολύ σκληρά». Η μόνη πολυτέλεια που παρείχε ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» ήταν ο χρόνος.

Οι παρατηρήσεις αυτές για τον «πραγματικό σοσιαλισμό» επιβεβαιώθηκαν όταν πρόσφατα με επισκέφθηκαν εργοδότες, που παραπονούνταν πως οι εργαζόμενοί τους δεν εργαζόνταν σκληρά και δεν αναλάμβαναν πρωτοβουλίες, επειδή είχαν «κακομάθει από τον κομμουνισμό». Ανυπομονούν να προσλάβουν τη νέα γενιά, της οποίας οι εργασιακές συνθήκες βελτιώνονται, εξαιτίας του φόβου για τις συνέπειες που επιφέρει ο καπιταλισμός.

Ο «πραγματικός σοσιαλισμός» υποστήριξε αυτόν τον ξεκούραστο τρόπο ζωής παρέχοντας ένα μέσο (με βάση αμερικανικά πρότυπα) βιοτικό επίπεδο και μια αίσθηση ότι βράζουμε όλοι στο ίδιο καζάνι, γεγονός που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια επαγγελματιών που κέρδιζαν λιγότερα χρήματα από ειδικευμένους χειρώνακτες εργάτες. Απ' ό,τι φαίνεται, ο τσεχοσλόβακός σοσιαλισμός εκπλήρωσε τις υποσχέσεις για ισότητα, σύμφωνα με τις οποίες κανείς δεν θα υφίστατο υπερβολική στέρηση ή θα απολάμβανε μεγάλο πλούτο. Τα συννηθέστερα τρέχοντα παράπονα επικεντρώνονταν στην έλλειψη ισχυρού νομίσματος για ταξίδια στο εξωτερικό και σε σποραδικές ελλείψεις καταναλωτικών αγαθών. Εκείνο, ωστόσο, που προβλημάτισε τον υποφαινόμενο επισκέπτη σοσιαλιστή ήταν η απολίτικη φύση αυτών των παραπόνων, που εξέφραζαν την ευρεία αποδοχή των «καταναλωτικών» αξιών. Πολλοί τσεχοσλόβακοι όχι μόνο ζήλευαν τη δυτική «ελευθερία» να επιλέγουν ανάμεσα σε διάφορα καταναλωτικά αγαθά, αλλά συχνά υποστήριζαν πως οι περισσότεροι αμερικανοί απολαμβάνουν μεγαλύτερη ασφάλεια στην εργασία, στην εκπαίδευση, στην υγειονομική περίθαλψη και στη σύνταξη, από ό,τι οι ίδιοι στην πραγματικότητα.

Οι αγοραίες αυτές απόψεις κατέδειξαν την πιο ολέθρια αποτυχία του ΚΚΤ: να προσφέρει μια σοσιαλιστική εκπαίδευση αρκετά αξιόπιστη, ώστε να αντικρούσει την καπιταλιστική επιρροή. Η σχεδόν καθολική απόρριψη του τρόπου με τον οποίο οργάνωσε την πολιτική, πολιτιστική και οικονομική ζωή ήταν ιδιαίτερα σημαντική, καθώς αποτελούσε δείκτη απώλειας της πολιτικής νομιμότητας του κόμματος. Σε συνδυασμό με τη δυσαρέσκεια για τα ειδικά καταναλωτικά προνόμια που απολάμβαναν πολλά στελέχη του, στην κατά τα άλλα σχετικά ισότιμη κοινωνική τάξη, οι αντιλήψεις αυτές οδήγησαν σε αποχή του λαού από

κάθε είδους εμπλοκή στην πολιτική και σε παθητικό κυνισμό τα μέλη του κόμματος. Μόνο κομματικοί ηγέτες χωρίς πάθος για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού θα μπορούσαν να παραβλέψουν το τόσο χαμηλό ηθικό μεταξύ των μελών τους. Ειδάλλως, ήταν απλώς ανίκανοι να μάθουν, όπως οι θεωρητικοί του κόμματος δεν σταματούσαν να επαναλαμβάνουν, «τα διδάγματα της ζωής».

Η δημόσια αφοσίωση των «κρυπτοκαπιταλιστών» επαγγελματιών μελών του κόμματος ερχόταν συστηματικά σε αντίφαση με την ιδιωτική τους πρακτική. Περιέργως, αυτή η σχιζοειδής συμπεριφορά μου θύμισε τους γραφειοκράτες του Tammany Hall στο Μανχάταν των αρχών της δεκαετίας του 1960, που ναι μεν αδιαφορούσαν για τις «αρχές» του κόμματός τους, αλλά τις εξυμνούσαν επιδεικτικά σε συνεστιάσεις για τη συγκέντρωση χρημάτων. Αν η ύπαρξη τυπικής μόνο αφοσίωσης αρκεί για να ανέλθει κανείς σε ένα επάγγελμα ή στο εμπόριο, εύκολα μπορεί να εξηγηθεί η περιθωριακή θέση των αρχών στην πολιτική των ΗΠΑ. Αλλά το παιχνίδι της υποκρισίας είναι ολέθριο για ένα σοσιαλιστικό πολιτικό κόμμα. Μου φαίνεται πως πήρε το αντί μου ένα γνωστό ρητό να κυκλοφορεί μεταξύ στελεχών του κόμματος στην Πράγα: «Αν θες να προχωρήσεις, να πας με τα νερά τους».

Στην προσπάθειά μου να εξηγήσω τις παραπάνω διαπιστώσεις, ερευνήσα τις προσωπικές ιστορίες μελών του κόμματος, για να κατανοήσω πότε το πάθος και η δέσμευσή τους άρχισαν να ατονούν. Οι απαντήσεις τους περιορίστηκαν κατά μεγάλο μέρος σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο –στις αρχές της δεκαετίας του 1950– και ειδικότερα σε ένα μεμονωμένο γεγονός: τις πολιτικές εκκαθαρίσεις κομμουνιστών ηγετών. Από τις προσωπικές μαρτυρίες απογοητευμένων σοσιαλιστών, προέκυψε πως οι συνέπειες των εκτελέσεων του γραμματέα του ΚΚΤ Rudolph Slansky και οχτώ κομματικών συνεργατών του προπολεμικά αποτέλεσαν το σημείο καμπής.

Οι εκκαθαρίσεις αυτές συντελέστηκαν, φυσικά, σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Το υποκινούμενο από τον Ψυχρό Πόλεμο είδωλο του μακαρθισμού συνδέσε τα θύματά του με ξένες συνωμοσίες, μιμούμενο τις προηγούμενες σοβιετικές εκκαθαρίσεις. Ως επακόλουθο της αποπομπής της Γιουγκοσλαβίας από το Κομμουνιστικό Γραφείο Πληροφοριών το 1948, το έγκλημα του «τιτοϊσμού» ανακηρύχθηκε καπιταλιστική συνωμοσία. Το 1949, οι κομμουνιστές ηγέτες Kostov στη Βουλγαρία και Rajk στην Ουγγαρία εκτελέστηκαν, ενώ στην Πολωνία φυλακίστηκε ο Gomulka το 1951, πριν η υστερία προσβάλει την Τσεχοσλοβακία. Σήμερα, οι γερμανοί κομμουνιστές περιήφανα ισχυρίζονται πως το πρώην κράτος τους δεν βαρύνεται με εκτελέσεις, αλλά στο ιστορικό του (βλέπε σημ. 3) περιλαμβάνονται τουλάχιστον μια ιδιάζουσα αυτοκτονία και η καταχώριση σε μαύρες λίστες πολλών πιστών κομμουνιστών.

Το κράτος και το κόμμα του προέδρου Gottwald στηρίζαν τις κατηγορίες τους στο γεγονός πως θα έπρεπε να υπερασπιστούν τη νίκη του «Φεβρουαρίου» απέναντι στους αντιπάλους, που υποστηρίζονταν από το σχέδιο των Ηνωμένων Πολιτειών να αναχαιτίσουν το σοσιαλισμό. Οι πρώτες πολιτικές συλλήψεις πράγματι αφορούσαν ανατρεπτικούς αντικομμουνιστές, ορισμένοι από τους οποίους συνδέονταν με τη CIA. Ωστόσο, μετά από ένα σχετικά ήπιο πρώτο χρόνο «πραγματικού σοσιαλισμού», το Μάιο του 1949 ξεκίνησαν οι πρώτες συλλήψεις μελών του ΚΚΤ στην Πράγα, ως επακόλουθο της περιέργους απαγωγής του Noel Field από σοβιετικούς.

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κατηγορηθεί μια ομάδα, χαμηλά σχετικά στην

ιεραρχία, για επαφές με ιμπεριαλιστικούς πράκτορες μεταμφιεσμένους σε δυτικούς σοσιαλιστές, όπως η οικογένεια Field³. Οι εκκαθαρίσεις στο εσωτερικό του κόμματος εντάθηκαν το 1950, όταν ο γραμματέας του κόμματος στο Μπρνο, Otto Sling, μέλος του κόμματος από το 1934 και βετεράνος του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου, κατηγορήθηκε ως κατάσκοπος των ιμπεριαλιστών. Το αποκορύφωμα ωστόσο ήταν η απίστευτη σύλληψη του ίδιου του γραμματέα του κόμματος, Rudolf Slansky, και δέκα ακόμη προπολεμικών ηγετών του κόμματος, το Νοέμβριο του 1951, γεγονός που, αναμφίβολα, αποτέλεσε το σημείο καμπής στην πολιτική ιστορία του κόμματος. Στη διάρκεια της εξονυχιστικά καταγεγραμμένης δίκης τους, ένα χρόνο αργότερα, ο Slansky και οι συνεργάτες του ομολόγησαν ευπειθώς τις παράλογες και απολύτως κατασκευασμένες κατηγορίες για συμμετοχή σε ένα «κέντρο προδοσίας». Επί μήνες, την προσοχή ολόκληρου του έθνους μονοπωλούσαν ζοφερές ιστορίες για επαφές με απειλητικούς, αριστερούς δυτικούς. Η εκτέλεση των κομμουνιστών ηγετών εννέα ημέρες μετά την καταδίκη τους συντέλεστηκε σε ένα κλίμα μαζικών διαδηλώσεων που απαιτούσαν «Θάνατο στους προδότες!» Έξι μήνες αργότερα, παρακολούθησα να προβάλλεται το ίδιο ακριβώς σύνθημα, όταν οι Ρόξενμπεργκ εκτελέστηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Από τις συνεντεύξεις μου με μέλη του ΚΚΤ και από την ιστορία της περιόδου, έχω καταλήξει στο συμπέρασμα πως οι εκτελέσεις του Slansky και των υπολοίπων είχαν καταστροφικές συνέπειες στο τσεχοσλοβακικό σοσιαλιστικό πρόγραμμα:

Πρώτον, πολλοί μαχητικοί κομμουνιστές, που προσχώρησαν στο κόμμα όταν η συμμετοχή ενείχε κάποιους κινδύνους και πριν αυτή αποτελέσει το βασικό προσόν για άνοδο σε οποιαδήποτε επαγγελματική ιεραρχία, θεώρησαν πως οι δίκες ήταν μια προειδοποίηση να «υιοθετήσουν πιο χαμηλό πολιτικό προφίλ» και να απέχουν από ανοιχτές διαμάχες στο εσωτερικό του κόμματος. Η αποχή αυτή, με τη σειρά της, επέτρεψε την ανάπτυξη μιας ολοένα αυξανόμενης γραφειοκρατικής κουλτούρας, στο πλαίσιο της οποίας «το υπερβολικό» πάθος για το σοσιαλισμό κατέστη ύποπτο, ενώ η παθητικότητα αποτελούσε το διαβατήριο για κάθε προορισμό. Την ανάπτυξη αυτής της κουλτούρας ευνοούσε, επίσης, και το γεγονός πως το 1949 ο αριθμός των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος εκτινάχθηκε στα 2,5 εκατομμύρια, από μια εμπροσθοφυλακή περίπου 50.000 στο τέλος του πολέμου (σε σύνολο πληθυσμού μόλις 13 εκατομμυρίων). Ο πατέρας μου, ένας εχθρικός επισκέπτης στη ΣΔΤ στα πρώτα εκείνα χρόνια, ανέφερε με μια δόση σαρκασμού πως «δεν μπορεί κανείς να αναγνωρίσει τους κομμουνιστές έως ότου βρέξει», καθώς πολλά νέα και φοβισμένα μέλη έκρυβαν τις κομματικές τους κονκάρδες κάτω από το πέτο του σακακιού τους.

Ο Shawcross (1990) αντιλήφθηκε το ίδιο πράγμα. «Πολλοί ήταν οι μικροαστοί καιροσκόποι που προσδέθηκαν στο κομμουνιστικό άρμα νίκης το 1948 και το κόμμα έπρεπε να απαλλαγεί από τέτοιους ανθρώπους (σε πολλές περιπτώσεις επρόκειτο για ακροδεξιούς καθολικούς)», έγραψε. «Στην πραγματικότητα όμως δεν συνελήφθησαν οι καιροσκόποι, αλλά οι αληθινοί κομμουνιστές».

Ο απαγχονισμός της ομάδας Slansky και ο θάνατος των Ρόξενμπεργκ στην ηλεκτρική καρέκλα έστειλαν παρόμοια μηνύματα. Οι διαφωνούντες και στα δύο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου προειδοποιούνταν πως θα αντιμετώπιζονταν ως ξένοι πράκτορες και προδότες. Έτσι, όπως και οι «σοβιετικοί κατάσκοποι» στις Ηνωμένες Πολιτείες, σχεδόν όλοι οι τσεχοσλοβακικοί ηγέτες-στόχοι κατηγορήθηκαν για επαφές πέρα από (κάτω από;) το «Σι-

δηρούν Παραπέτασμα». Ωστόσο, στην περίπτωση των τσέχων και των σλοβάκων κομμουνιστών, από τη στιγμή της σύλληψης της οικογένειας Field, οι επαφές αυτές αποδείχθηκε ότι αφορούσαν, κυρίως, δυτικούς σοσιαλιστές, όπως ο Konni Zilliacus⁴, ο Alexander Werth και ο Claude Cockburn – επαφές οι οποίες συχνά είχαν δημιουργηθεί στη διάρκεια της προηγούμενης (και μετά θάνατον) τιμημένης συμμετοχής τους στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο. Ανάμεσά τους, οι εβραίοι κατηγορήθηκαν για το επιπλέον έγκλημα του «σιωνισμού». Έτσι, οποιεσδήποτε επαφές με συντρόφους σοσιαλιστές στη Δύση ήταν μιαρές, πόσο μάλλον που οι δυτικοί ερευνητές των αρχείων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης συνεχίζουν να συσχετίζουν κάθε σοβιετο-αμερικανική επαφή με την κατασκοπεία⁵.

Είτε το ΚΚΤ είχε άλλη «επιλογή» είτε όχι, οι δίκες εξέφρασαν την αποδοχή από μέρους του της σοβιετικής «ηγεμονίας» και την οριστική εγκατάλειψη της μεταπολεμικής δέσμευσής του σε έναν ανεξάρτητο, «τσεχοσλοβακικό δρόμο προς το σοσιαλισμό». Ένας από τους λίγους υπερασπιστές του Slansky που διέφυγε τον απαγχονισμό⁶ (καταδικάστηκε σε ισόβια) ήταν ο πρώτος αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικού Εμπορίου, Eugen Loeb. Ακόμα και στην εξορία, ο Loeb (1969) ενέμεινε στη «διαρκή πίστη του στο σοσιαλισμό» και δήλωσε λακωνικά πως στόχος των δικών, που είχαν ως αποτέλεσμα τη φυλάκιση εκατοντάδων κατώτερων μελών του ΚΚ πέραν της ηγεσίας, ήταν

να θέσουν τέλος στη δυνατότητα ενός ανεξάρτητου τσεχοσλοβακικού δρόμου προς το σοσιαλισμό [... Εμείς] και στο ΚΚΤ και στην κυβέρνηση πιστεύαμε βαθιά πως ήμασταν κυρίαρχοι και, στην πραγματικότητα, έως την έναρξη των συλλήψεων το 1949, αποφασίζαμε αυτόνομα. Έτσι, παρόλο που ούτε όλα τα μέλη της κυβέρνησης ούτε όλα τα μέλη του κόμματος βρέθηκαν στο εδώλιο του κατηγορουμένου, η *δίκη απειθυνόταν στην πραγματικότητα προς όλους [μας]*. [Η έμφαση του συγγραφέα.]

Ο βρετανός δημοσιογράφος Stewart Steven (1974) υποστήριξε πως οι δίκες Slansky ήταν, στην πραγματικότητα, μια νίκη της στρατηγικής «παραπληροφόρησης» του Allen Dulles⁷. Ωστόσο, ακόμα και αν κάτι τέτοιο αποδειχθεί, η επιτυχία της CIA θα ήταν άμεσα εξαρτώμενη από τη δυνατότητά της να εκμεταλλευθεί το φόβο των σοβιετικών απέναντι στους ανεξάρτητους σοσιαλιστικούς δρόμους του «τιτοϊσμού». Εφόσον ο «τσεχοσλοβακικός δρόμος» ήταν μια από τις βασικές πηγές λαϊκής υποστήριξης του ΚΚΤ, η άρνησή του να υποχωρήσει μπροστά σε αυτό το φόβο θα καταδίκασε σε φυσικό θάνατο την «Επιχείρηση Παράγοντας Splinter» του Steven.

Ως επακόλουθο των εκκαθαρίσεων, η γραφειοκρατική κουλτούρα, που επεδείκνυε τυπικό μόνο ενδιαφέρον για το σοσιαλισμό, έκανε τα άλλοτε ταγμένα μέλη του κόμματος απρόθυμα να αναλάβουν την ευθύνη ακόμα και για αποφάσεις ρουτίνας. Ταυτόχρονα, τους ενθάρρυνε να ακολουθήσουν τους νέους τους συντρόφους στο γνώριμο παιχνίδι της «κάλυψης των νώτων», προωθώντας τη λήψη αποφάσεων μέσα από γραφειοκρατικές διαδικασίες. Ο φόβος να διατυπώνει κανείς ανοιχτά τις απόψεις του στο εσωτερικό του κόμματος καταπτόησε βαθιά τους αφοσιωμένους μόνο κομμουνιστές. Οι έμμοι και οι καιροσκόποι παρέμεναν μακαρίως απροβλημάτιστοι. Όσοι αμερικανοί αριστεροί δέχθηκαν απειλές να αποσυρθούν από την πολιτική δράση, στη διάρκεια της εποχής του μακαρθισμού, ίσως να έχουν βιώσει ανάλογη ντροπή.

Το ΚΚΤ αποκατέστησε τελικά τα περισσότερα θύματα των εκκαθαρίσεων. Αλλά οι εκθέσεις του για τις δίκες, που ξεκίνησαν το 1969, ήταν μια μακροχρόνια διαδικασία, που τράβηξε 12 χρόνια, έως τη δημοσίευση μιας σκληρής έκθεσης από την Κεντρική Επιτροπή του Alexander Dubcek. Η Επιτροπή Ερευνών διαπίστωσε πως ορισμένα «σοβαρά μειονεκτήματα σκίαζαν την εικόνα της σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης, και το κυριότερο από αυτά ήταν οι πολιτικές δίκες [οι οποίες] άμβλυναν την επιτυχία του σοσιαλισμού στην Τσεχοσλοβακία, καθώς τον έπληξαν στα μάτια των υποστηρικτών του στην ίδια τη χώρα και στο εξωτερικό και έθεσαν σε αμφισβήτηση τα κατορθώματα του τσεχοσλοβακικού λαού» (Pelikan 1971).

Η έκθεση περιέγραφε, επίσης, τις ανθρώπινες συνέπειες για τους τσεχοσλοβάκους κομμουνιστές. Κατηγορούσε συλλήβδην ακόμα και ορισμένους από τους νυν ηγέτες του ΚΚΤ, ως υπεύθυνους για «τις δίκες και το σύστημα προσωπικής ισχύος»,

που διέστρεψαν τις σχέσεις μεταξύ αξιωματούχων του κόμματος. [...] Οι άνθρωποι που καταγγέλθηκαν και συνελήφθησαν, απομονώθηκαν. Κανείς δεν έσπευσε να τους βοηθήσει, παρά το γεγονός πως θα πρέπει να ήταν πολλοί εκείνοι που γνώριζαν πως οι κατηγορίες ήταν ψευδείς [...] και οι δίκες νοθευμένες. Όσοι το γνώριζαν ήταν άνθρωποι που είχαν χάσει το θάρρος τους, την αίσθηση της αλήθειας, της δικαιοσύνης και των ανθρώπινων σχέσεων.

Για να αποφύγει μια επανάληψη, η επιτροπή του ΚΚΤ πρότεινε η επιλογή της μελλοντικής ηγεσίας να βασίζεται όχι μόνο στη διακηρυγμένη δέσμευση στο σοσιαλισμό, αλλά και στο προσωπικό θάρρος, το χαρακτήρα και την ακεραιότητα.

Η αντίδραση του Dubcek ενάντια στην απώλεια δέσμευσης στο κόμμα του ήταν μια από τις τελευταίες προσπάθειες να επανοικοδομηθεί «ο σοσιαλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο». Πράγματι, η κίνηση αυτή ενθάρρυνε πολλούς αποξενωμένους κομμουνιστές και σοσιαλιστές (και αναπόφευκτα κινητοποίησε και κάποιους αντι-σοσιαλιστές), οι οποίοι κατάλαβαν πως το κόμμα θα έπρεπε να αποκαταστήσει το πάθος για το σοσιαλισμό στα μέλη του, εάν ήθελε να επιβιώσει χάρη στη λαϊκή υποστήριξη.

Η «Ανοίξη της Πράγας», όμως, παραποιήθηκε ως η ενσάρκωση της παλιάς τιτοϊκής απειλής ενάντια στο «σοσιαλιστικό διεθνισμό», από τη Σοβιετική Ένωση, η οποία κατασπάταλησε το λιγιστό δημόσιο κεφάλαιό της για να την καταστείλει. Πολύ πιο αποτελεσματικά από κάθε «Επιχείρηση Παράγοντας Splitter», η στρατιωτική εισβολή και κατοχή από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας τερμάτισε το τσεχοσλοβακικό σοσιαλιστικό σχέδιο για το υπόλοιπο του 20ού αιώνα και πιθανόν και πέρα από αυτό. Το μόνο που άφησε όρθιο πίσω της αυτή η καταστροφή ήταν μια χούφτα απομονωμένοι και διωγμένοι γνήσιοι σοσιαλιστές. Το 1988, ο ίδιος ο Γκορμπατσόφ προειδοποίησε τους πικραμένους και απογοητευμένους διαδόχους του Dubcek ότι στερούνταν πολιτικής νομιμότητας. Έτσι, όταν οι διαδηλώσεις μικρής κλίμακας του 1989 δημιούργησαν τη δυνατότητα καπιταλιστικής επανεγκαθίδρυσης, δεν υπήρχε κυριολεκτικά σχεδόν κανείς να αντιδράσει⁸.

Τις υψηλές προσδοκίες των τσεχοσλοβάκων σοσιαλιστών μεταπολεμικά ανακαλεί με δηκτικό τρόπο ο συγγραφέας Pavel Kohout, ο οποίος αποπέμφθηκε από το ΚΚΤ μαζί με εκατοντάδες χιλιάδες «παλιών οπαδών» το 1969. Ο εσωτερικός μονόλογος (1998) ενός απολίτικου αστυνομικού επιθεωρητή της Πράγας εξυμνεί τον πολιτισμένο τρόπο με τον

οποίο άσκησε εξουσία ένα φανταστικό μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Τσεχοσλοβακικού Κομμουνιστικού Κόμματος, κατά τη διάρκεια της Εξέγερσης της Πράγας, προς το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου:

Όταν ο Svobeda υποστήριξε τους εργάτες που κτίσαντο εκμετάλλευση, η δημοκρατία μας τον έκλεισε στη φυλακή, παρόλο που έχυσε το αίμα του στην Ισπανία για τον αγώνα. Για έξι χρόνια ζούσε σαν παράνομος σε υπόγεια και σε δάση, πολεμούσε ενώ εμείς απλώς περιμέναμε, η υγεία του είναι κλονισμένη και κουράζεται εύκολα, αλλά στέκεται ακόμη σαν στυλοβάτης που στηρίζει τη γέφυρα ακόμη και στις χειρότερες πλημμύρες. Με τη στάση του [...] κέρδισε το σεβασμό και εξόργισε εκείνους που συντάχθηκαν με τους νικητές την τελευταία στιγμή, για να θερίσουν ό,τι δεν έσπειραν και να εκδικηθούν για όσα οι ίδιοι δεν υπέφεραν.

Αλλά αυτή η προσδοκία και η πηγή έμπνευσης, όπως τονίζει ο Kohout σε ένα ακόλουθο απόσπασμα, σκόνταψε μπροστά στο γεγονός πως το ΚΚΤ στερούνταν της εμπιστοσύνης που έτρεφε η Γιουγκοσλαβική Κομμουνιστική Ένωση για το δικό της δρόμο προς το σοσιαλισμό, ενάντια τόσο στη Σοβιετική Ένωση όσο και στις ΗΠΑ. Παρόλο που οι ψυχροπολεμικές πιέσεις ήταν ισχυρές, ο τσεχοσλοβακικός σοσιαλισμός και ο πιο δημοφιλής υπερασπιστής του, το ΚΚΤ, διέθεταν ισχυρότερη δομική βάση υποστήριξης αυτής της αντίστασης, σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία. Έτσι, οι ηγέτες του –πιθανόν ακόμη και εκείνοι όπως ο Slansky, που θυσιάσαν τις ζωές τους για το μύθο του αλάθητου του κόμματος– δεν μπορούν να αποποιηθούν την ευθύνη για την καταστροφική ήττα του σοσιαλισμού. Τα μαθήματα που οι καλοπροαίρετοι σοσιαλιστές μπορούν να διδαχθούν από όλα αυτά, μένει να μελετηθούν και αφομοιωθούν⁹.

Μετάφραση: Ουρανία Γκέλτσον

Βιβλιογραφία

- Anderson, Edith (1998), *Love in Exile: An American Writer's Memory of Life in Divided Berlin*, South Royalton, Vermont: Steerforth Press.
- Bilenkin, Vladimir (1995), "The Ideology of Russia's Rulers in 1995: Westernizers and Eurasians", *Monthly Review*, 47: 5 (October).
- Briggs, Ken (1999), "Red Socialism Defended" (Review), *Postmark Prague*, 9:8 (No. 282) (September), 12.
- Deitch, Gene (1998), *For the Love of Prague*, Prague: Gene Deitch.
- Fojtik, Jan (1998), *Osudy Socialismu III*, [Destinies of Socialism, III], Prague: Orego.
- Frank, Andre Gunder (1998), "Soviet and East European Socialism: A World Economic Interpretation of What Went Wrong", *Humboldt Journal of Social Relations*, 24, 171-193.
- Kohout, Pavel (1998), *The Widow Killer*, New York: St. Martins.
- Žalima, Ivan (1965), *The Spirit of Prague*, New York: Granta Books.
- Kwasniewski, A. (1995), Quoted in *The New York Times*, November 28.
- Loebel, Eugen (1969), *Stalinism in Prague: The Loebel Story*, New York: Grove Press.
- Miller, Arthur (1988), "Foreword." To Rosemary Kavan, *Love and Freedom: My Unexpected Life in Prague*, New York: Hill and Wang.
- Monthly Review* (1953), "Review of the Month", March.

Parenti, Michael (1990), "The Anti-Marxists Soviets", *People's Daily World*, June 16, αναφέρεται στο George Fish, "Why Marx's Name is Mud to Soviet Scholars", *The Guardian*, August 1, 22.

Pelikan, Jiri, ed. (1971), *The Czechoslovak Political Trials 1950-1954*, Stanford, California: Stanford University Press.

Pryce-Jones, David (1995), *The Strange Death of the Soviet Empire*, New York: Henry Holt.

Shawcross, William (1990), *Dubcek*, New York: Simon and Schuster.

Singer, Daniel (1996), *The Nation*, November 26, 31-2.

Steven, Stewart (1974), *Operation Splinter Factor*, Philadelphia: Lippincott.

Wolf, Markus (with Ann McElvoy) (1997), *Man Without a Face: The Autobiography of Communism's Greatest Spy-master*, New York: Times Books.

Zilliacus, Konni (1958), *A New Birth of Freedom?* New York: Monthly Review Press.

Σημειώσεις

1. Ο Frank περιλαμβάνει τουλάχιστον τη «Βοημία και τη Μοραβία» στη λίστα του με επιλεγμένες περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης που είχαν το πλεονέκτημα να είναι «ιστορικά παρόμοιες με τη Δυτική Ευρώπη», αλλά σημειώνει, επίσης, πως, ακόμη και εκεί, το επίπεδο ζωής υπό καθεστώς σοσιαλισμού υποβαθμίστηκε σε σχέση με αυτό της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Ελλάδας στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980.

2. Ανάλογη άποψη για την Ανατολική Γερμανία έχει ο Markus Wolf (1997), ο οποίος έγραψε πως «ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού μας απομακρύνθηκε από τα προβλήματα της δημόσιας ζωής, αγνόησε τα ζητήματα της επίσημης πολιτικής, αφοσιώθηκε σε ιδιωτικές επιδιώξεις και υπερασπίστηκε τον ιδιωτικό του χώρο».

3. Η Τσεχοσλοβακία δεν ήταν η μόνη σοσιαλιστική χώρα που δαμινοποίησε τους κομμουνιστές που είχαν την παραμικρή επαφή με τον Field. Ένας συντάκτης εφημερίδας του κόμματος στην Ανατολική Γερμανία αυτοκτόνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1950, καθώς πίστεψε πως ήταν στόχος του κυνηγιού μαγισσών κατά του Field.

4. Όταν ο Zilliacus επισκέφθηκε την Πράγα το 1956, συνάντησε έναν ξένο, ο οποίος μετά από μια διάλεξη του είπε πως «είχε ακούσει τόσα πολλά για μένα και κατά κάποιο τρόπο, παρόλο που ποτέ δεν είχαμε γνωριστεί, έπαιξα σημαντικό ρόλο στη ζωή του». Ο ξένος έφυγε χωρίς περισσότερες εξηγήσεις, αλλά αργότερα ένας φίλος τον αναγνώρισε ως «αυτόν τον κακομοίρη [που] βγήκε μόλις από τη φυλακή, αφού εξέτισε ποινη τεσσάρων χρόνων, κατηγορούμενος ότι συνωμότησε μαζί σου» (Zilliacus 1958: 152).

5. Ορισμένοι δυτικοί σοσιαλιστές είδαν τον καπνό στις δίκες Slansky, αλλά όχι και τη φωτιά που είδε το ΚΚΤ. Οι εκδότες του *Monthly Review* (1953) τις περιέγραψαν ως αποτέλεσμα μιας μεγάλης εσωκομματικής διαμάχης γύρω από μια απροσδιόριστη «μακροπρόθεσμη πολιτική». Επειδή στη «διαμάχη» αυτή διακυβευόνταν πολλά, συμπεράναν πως «ένας απόλυτα ειλικρινής επαναστάτης μπορεί να αισθάνεται ότι [...] το καθήκον του υπαγορεύει να συνάπτει συμμαχίες με εχθρούς» και «να τις χρησιμοποιεί για το δικό του στόχο». Υποστήριξαν, όμως, πως εφόσον οι υπερασπιστές του Slansky επέλεξαν αυτό το δρόμο, ήταν «αντικειμενικά [...] μέρος μιας συνωμοσίας» και έτσι «δεν θα μπορούσαν να αποφύγουν την ευθύνη για όλες τις ενέργειές της» (*Monthly Review*, 1953).

6. Ένας άλλος ήταν ο Artur London, κομμουνιστής από τα εφηβικά του χρόνια, ηρώας του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου και της τσέχικης αντίστασης, που συνελήφθη το 1951 και έμεινε στη φυλακή έως το 1956. Η Ομολογία (1971), το βιβλίο του για τις εμπειρίες του, ήταν αφιερωμένο σε «όλους εκείνους που συνεχίζουν να μάχονται για να αποκαταστήσουν το ανθρώπινο πρόσωπο του σοσιαλισμού». Το βιβλίο γυρίστηκε σε ταινία με τον ίδιο τίτλο από τον αριστερό σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά, στην οποία ο London και η σύζυγός του εσαφκώθηκαν από τον Ιβ Μοντάν και τη Σιμόν Σινιορέ. Η χήρα του Slansky, Josefa, ήταν «μέλος μιας γενιάς που ακολούθησε το κόμμα [στην εξουσία] υπό τη σημαία, πάνω απ' όλα, του ανθρωπισμού». Δημοσίευσε τη μαρτυρία της με τον τίτλο *Αναφορά για το σύζυγό μου* (1969).

7. Μια επεξεργασμένη αλλά συνωμοσιολογική υπόθεση έχει διατυπωθεί από τον Steven, σύμφωνα με την οποία η CIA του Allen Dulles, στο πλαίσιο μιας μεγάλης μυστικής επιχείρησης, παρέσυρε τις υπηρεσίες ασφαλείας της Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης να πιστέψουν πως ορισμένοι «ικανοί κομμουνιστές ηγέτες στην Ανατολική Ευρώπη ήταν στην πραγματικότητα μυστικοί πράκτορες εχθρικών χωρών». «Από τη στιγμή που

πολλοί από τους άντρες της υπηρεσίας πληροφοριών, οι οποίοι θα μπορούσαν να κατευθύνουν τις υποθέσεις της Ανατολικής Ευρώπης, εξοντώθηκαν», υποστήριξε ο Steven, «αυτό άφησε το πεδίο ελεύθερο στους έμμισθους σταλινικούς του κόμματος». Ειδικότερα, ο Steven ισχυρίζεται πως η CIA εσκεμμένα υπέδειξε τον Noel Field και άλλους δυτικούς αριστερούς, για να εκμεταλλευθεί το σοβιετικό φόβο απέναντι στα ανεξάρτητα εθνικά κομμουνιστικά κόμματα. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Dulles πίστευε πως «οι εθνικιστές κομμουνιστές θα μπορούσαν μακροπρόθεσμα να αποδειχθούν πιο επικίνδυνοι για τον αγώνα της δυτικής δημοκρατίας (*sic*) από ό,τι οι σκληροπυρηνικοί σταλινικοί». Ο Παράγοντας Splinter, επομένως, ήταν «μια προσπάθεια να αποπεμφθούν από τα αξιώματα όλοι οι κομμουνιστές με φιλελεύθερη σκέψη στην Ανατολική Ευρώπη, ώστε να εξαναγκαστεί ο λαός να αντιληφθεί την πραγματικότητα της κομμουνιστικής κυριαρχίας».

8. Κατά την επίσκεψή μου στην Πράγα το 1999, πληροφορήθηκα πως το ΚΚΤ διατηρούσε στρατιές «Εργατικών Πολιτοφυλακών» σε ετοιμότητα το Νοέμβριο του 1989, ώστε να εκκαθαρίσουν τα εργοστάσια από «αντεπαναστάτες» ταραξίες φοιτητές. Η ηγεσία όμως, που βασιζόταν στις πολιτοφυλακές ως την «ισχυρή γροθιά της επανάστασης» το Φεβρουάριο του 1948, αποφάσισε πως η εμπλοκή τους θα κατέληγε απλώς σε μάταιη βία και τους απήλλαξε.

9. «Κομμουνιστικό Κόμμα της Βοημίας και της Μοραβίας» υφίσταται και σήμερα και συγκεντρώνει 15-20% των ψήφων. Υιοθετεί γενικά κριτική άποψη απέναντι στο παρελθόν του ΚΚΤ, αλλά η γνώμη των μελών του δεν είναι κοινή όσον αφορά το ερώτημα «τι πήγε στραβά» ή τι μπορεί να έχει πιθανότητα επιτυχίας στο μέλλον. Κατά τα άλλα, διαπίστωσα πως οι τσέχοι που διατήρησαν απολίτικη στάση υπό το καθεστώς του σοσιαλισμού, εμφανίστηκαν λιγότερο ενθουσιώδεις με τη δεκαετία του καπιταλισμού, σε σχέση με τους πρώην κομμουνιστές. Πέρα από την καταστροφή που επέφερε σε μια όμορφη πόλη (που ο σοσιαλισμός είχε διατηρήσει) η εμπορική κουλτούρα, πληροφορήθηκα για αποτυχημένες επιχειρήσεις, για διαφθορά και άκουσα παράτονα για σκηνήρια – παρόλο που ζητιάνοι και πόρνες φαίνονταν να δουλεύουν με ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Η μεγαλύτερη, ίσως, μεταβολή που παρατήρησα αφορούσε τις προηγούμενες αντι-γερμανικές συμπεριφορές, γεγονός που αντανακλά πως οι πιο σημαντικές επιδρομές κεφαλαίου προήλθαν από αυτή τη χώρα.

Μιχαήλ Λαριόνοβ, Στρατιώτης στον κουρέα, 1909